

A szemantikai motiváció változatai és változásai

A szavakat alakilag, alaktanilag tagolhatatlan, motiválatlan egyszerűekre és alaktanilag, alakjukban tagoltakra, szerkesztettek (képzett és összetett, valamint igekötős szavakra), motiváltakra osztjuk; illetve az alakok tagoltságából vagy tagolatlanságából fakad a jelentések motiváltsága, illetve motiválatlansága (HANGAY ZOLTÁN, Jelentéstan. In: A magyar nyelv könyve. Főszerk. A. JÁSZÓ ANNA. Bp., 1991. 427). Részletezőbb, árnyaltabb megfogalmazásban: az egyszerű szavak „tagolatlanul jelölik jelentéstartalmukat, azaz a jelentésüket alkotó szemantikai jegyeknek nincs formális kifejezése (például *balta*, *ház*, *kulcs*). Ezzel szemben a képzett és összetett szavak jelentéstartalmának jelölése tagolt, egészében vagy részlegesen formálisan is kifejezett (*vés-ő* 'vésésre való szerszám', *pénztárca* 'pénz számára való, zsebben hordható kis tartó', *portörő* 'pornak bútorról, tárgyról stb. való letörlésére használt [rongy]'. Más szóval: az egyszerű szavak motiválatlan (önkéntes) nyelvi jelek, a képzett és összetett szavak pedig motiváltak” (PÉTER MIHÁLY, A nyelvi érzelmkifejezés eszközei és módjai. Bp., 1991. 81).

Ez a megfogalmazás azért pontosabb, mert kiemeli azt a gyakran háttérbe szorított tényt, hogy a motiváció alapvetően *j e l e n t é s t a n i* kategória, tehát a formális kifejezés a szemantikai motiváltságra törekvés hordozója, következménye. A különbség az, hogy a szemantikai jegyeknek az egyik esetben nincs, a másik esetben van formális kifejezése. Vannak tehát szemantikailag motiválatlan és szemantikailag motivált szavak, a szemantikailag motiváltak azonban nem feltétlenül motiváltak mindig alakilag is. A szemantikai motiváció alapesete, a polyszémia jól példázza ezt a tételt: a szemantikai jegyek alaki változás nélkül változnak meg (KÁROLY SÁNDOR, Általános és magyar jelentéstan. Bp., 1970. 347; PÉTER MIHÁLY i. m. 72). Mindez természetesen azt is jelenti, hogy viszont az alakilag motiválatlan szavaknak nem mindegyike motiválatlan szemantikailag is.

Ezekről az összefüggésekről KÁROLY SÁNDOR adott rendszerezett képet. E szerint vannak (1) motiválatlan szavak (*asztal*), s vannak (2) motiváltak. Ezek között vannak (2a) közvetlenül motiváltak: hangutánzók (*zúg*), hangfestők (*cammog*) és vannak (2b) közvetve motiváltak: (2b1) szemantikailag motiváltak (*láb*^{1,2}) és (2b2) szerkezetileg-szemantikailag motiváltak [képzett szavak

(szab+ó), igekötős szavak (le+üt), összetételek (jég+verem), frazémák (mezei+egér), idiómák (lépre+megy)] (i. m. 346).

A motiváció szerepe mind a szinkroniában, mind a diakroniában megmutatkozik. Ez utóbbiban különösen látványos módon. A motivációs váltakozás és a motivációs változás jelensége jól kirajzolódik mind a szóhangulat (PÉTER MIHÁLY i. m. 72), mind a szócsaládok (a szóalkotások) körében. A motiváció szinkron v á l t a k o z á s a leginkább a szinonimasorokban mutatkozik meg. A bankjegy ~ papírpénz szópárban például a formálisan kifejezett szemantikai jegyek az értékre (a jegy esetében a pénzértékűsége), a tárgy anyagára, illetőleg az intézményre, a pénzügyre utalnak; pontosabban szólva, a lehetséges szemantikai jegyek közül ezek emeltetnek ki. A 'pénz' jelentésű *dohány* és *guba* szavakban azonban a jelentésjegyek alaki, formális változás nélkül változtak meg, rendeződtek át: a *dohány* jelentéséből a dohánylevél, a kötegelhető dohánylevelek jegyét; a *gubá*-éből pedig a pénzérmére emlékeztető korong alakúságát emelve ki. (Az egyéb motivációs lehetőségekre, feltevésekre vö. TESz. *dohány* és *guba*² a.) Maga az átrendeződés természetesen változás, tehát diakronikus mozzanat, de a létrejött *dohány* ~ *guba* szinonimikus kapcsolat már (a szinonimviszonyból következően) szinkron. Másként megfogalmazva: nemcsak az hangsúlyozandó, hogy a *dohány* vagy a *guba* polyszemiája megváltozott (diakronikus mozzanat), hanem az is, hogy a 'pénz' jelentésű szavakban motivációs, mintegy „motivációcsaládi” kapcsolat teremtődött, jelenítődik meg (szinkron mozzanat). Már csak azért is, mert az egyes jelentésjegyeknek, azaz az őket megjelölő szavaknak is vannak közelebbi rokonságban álló, rokon értelmű vagy mező kapcsolatbeli társai. A pénz a l a k j á t így hol (belépő-, zálog- stb.) jegyre, hol (dohány)levélre, hol korong (= érme) alakú tészta emlékeztetve jelöljük meg. A *dohány* és a *guba* motivációs kapcsolatát még az is erősíti, hogy mindkettőben megvan a s z á m o s s á g jelentésjegye: a leveles dohány kötegben, csomóban tárolandó; a gubát meg halomban találjuk.

A szemantikus motivációk a diakronikus folyamatokban, a v á l t o z á s o k b a n kettős szerepet játszanak. Egyrészt a szótörténet kezdetén: a motiváció megragadásában, másrészt a szó- és jelentéstörténetben: a motiváció változásában.

Az eredeti jelentés, az eredeti motiváció keresése kulcskérdése az etimológiának és a művelődéstörténetnek is. Az indíték (HADROVICS LÁSZLÓ, Magyar történeti jelentéstan. Rendszeres gyakorlati szókincsvizsgálat. Bp., 1992. 59), a névadási ok (KISS JENŐ, Magyar madárnevek. [Az európai madarak elnevezései.] Bp., 1984. 17–19), az eredeti szemlélet (BENKŐ LORÁND, A történeti nyelvtudomány alapjai. Bp., 1988. 116–117) felderítése egyet jelent a motivált-ság megvilágításával, megnevezhetőségével.

„A jelentésváltozások egyik belső oka [!] az a körmozgás, ami abban áll, hogy állandóan keletkeznek és ugyanakkor állandóan homályosodnak, pusztul-

nak is a motivációk” — írja KÁROLY SÁNDOR (i. m. 279). A motivációk állandó mozgásának, a keletkezés → pusztulás → keletkezés örök körforgásának nyilván az a legfőbb oka, hogy állandó a készítés, az igény a motiválásra. A motiváció ugyanis nemcsak szemléletessé, plasztikussá teszi a kifejezendőt, hanem szócsaládba, sőt motivációs (képzett és összetett szavakat vagy igekötősöket asszociáló) családba, lexikai és szemantikai kapcsolatok hálózatába is illeszti. A motiváltság iránti igény erejét karakteresen, sőt nemegyszer karikatúraszerű élességgel bizonyítják a *n é p e t i m o l ó g i á k*. Az ember „keresi a névadás okát, még akkor is, amikor a szó motivációja már elhalványult” (KÁROLY SÁNDOR i. m. 241) vagy eleve homályosnak hat. A népetimológiákban a motiválásnak a lexikai-szemantikai kapcsolatokba illesztő (tehát mintegy az ebbéli rokonsággal is motiváló) funkciója is markánsan érzékelhető, minthogy elsősorban idegen vagy ismeretlen szavaknak születik népetimológiás változatuk. Például: „Csöngey tanító úrnál minden gyerek énekelve, mutogatva tanulta meg a betűket. ... De nem is kerültek ki a keze alól írástudatlanok, félanalfabéták (a gyermekek ajkán *almfabénák*), mint a mai iskolákban!” (Temesi Ferenc, Híd. Bp., 1993. 37). Legalább ennyire fontos körülmény az is, hogy a motiválással gyakran teremtődik esély a jelentésváltozásra, mert a motiváció (a valóság) maga is sűrűn és jelentékenyen változik (vö. HADROVICS LÁSZLÓ i. m. 129). S végül a motivációs körforgást folyamatossá teszi az, hogy a különböző nyelvi okok (beszédökönómia, morfematikus elhomályosulás, emocionális gyengülés stb.) miatt elszíntelenedett szavak helyébe frissen motiváltak (KÁROLY SÁNDOR i. h.), azaz a motiválatlanná fakultak-gyengültek helyére újramotiváltak, illetőleg újra motiváltak lépnek.

A motivációban kiemelt jelentésjegy(ek) nem jellegzetes(ek), megkülönböztető(ek) feltétlenül. Farka sok állatnak van, jó néhánynak a *farkas*-énál jóval nagyobb, különösebb is, mégis ez az állat lett a *farkas állat*, majd tapadással *farkas*. Ez esetben nyilván a tabu a motívumválasztás indítéka: így tudniillik nemcsak körülírással az állat neve, de tág jelentésköre miatt, célszerűen bizonytalan, azaz nem-megnevező is. (Vö. még a sok lábon járó, ballagó, iramló állat közül kiválasztott nagyobb emlős haszonállatok csoportjának — nem tabu indítékú — *lábasszóság* nevét!)

„A motivált névadásnak sajátos esete a *t a b u*. [Az én kiemelésem — P. F.] ... Nyelvi szempontból ez lényegében a szinonímia körébe tartozik, de a természetes szinonim viszonyoktól annyiban különbözik, hogy nem a nyelv öntudatlan fejlődése hozza létre, hanem valami külső kényszer motiválja” (HADROVICS LÁSZLÓ i. m. 59). Ebből a művelődéstörténetben és a néprajzban is nagy figyelemmel vizsgált, tüzetesen föltárt témakörből most csak az istenkáromlást így-úgy takargató adatszoportot idézem fel néhány példával. Közismertek *az iskoláját!*, *az istállóját!* meg az egészen megszelídített *azt a kiskésit!* szitok-, illetve ma már inkább csak bosszankodásszavak. A magyarázat is világos: a

motivációs kapcsolat a paronim alakokban van (*isten* : *iskoláját*, *istállóját*, *kiskésit*) és nem az *iskola*, az *istálló*, a *kiskés* jelentésjegyeinek körében. Azt kell mondanunk, hogy e tabuként alkalmazott közszavak valódi, tárgyi konkrétságú motivációja jótékony távolságban van az *Isten-étől*, de felismerhető közelségben *Isten* nevéhez, ahhoz tehát hogy a tabu tabu legyen: az *iskola* stb. itt, így mást jelentsen, sejtessen.

Más típusú, nem paronímiára épülő tabunév-sor ágazott ki a tulajdonnévként is élő *teremtő*-ből: *a teremtésit!*; *adta, teremtette!*; *a teremburáját!* [+ *a teremtő urat!*]. Ezt a szócsoportot a teremtés, a „létre hozás” jelentésjegye kapcsolja össze. (A *teremtés*[*it*] lényegében úgy kapcsolódik a *teremtő*-höz, ahogy a *kegyelmed*, *nagyságod*, *méltóságod* stb. a megszólított személy- vagy rangnevéhez.) Ugyanezt a (*teremt*) jelentésjegyet más szitkokban is megtaláljuk: 1739: „Szabade ebben a’ Faluban katonának jóni, mellyre monda a’ katona: tartozzál *kutya teremtette*, mert mindgyárt meglőlek” (SzT.); 1772: „hallottam ... Török Josefnetől száma nélkült hogy az Urát *kutya Teremtettével* káromolta” (uo.). Ezek az adatok pedig felidézik a *teremt*-hez szinonimikusan köthető *szül* igével vagy a *szül* származékaival alkotott rokon (indulatú, indítékú) szókapcsolatokat: 1715: „Hallotta azt is [a tanú], hogy nem régen a marczinfalusi korcsmán, a táncolók lába közzé egy cserepet hajtított így szól||ván: — aki *kutya szülötte* cserepje. És azután sok bor ivója ment Soltésznénak a korcsmájára”; valamint „*eb szülötte* fia, mikor itt fel s alá járt, eleget ette s itta az én ételemet”; „várjon az *eb ágyában született*, mert vagyon két tehene, de az enyém lesz”; „várj, *ördög születte* vén leánya, mert megsiratod, az Isten ezt adja *ördög születte*, hogy a nagy leány pártában vénüllyen” (A magyarországi boszorkányság forrásai. I. Szerk. BESSENYEI JÓZSEF. Bp., 1997. 41–42, 41, 42, 40). Azonnal felmerül a kérdés: van-e kapcsolat a most idézett lexémáknak, motivációknak mindegyike között? Állíthatjuk-e, akár csak hipotétikusan, hogy a motivációs rokonságnak alapjaként az *ördögnek* vagy egy-egy állatnak a neve, ezek a pejoratív, sőt durva szavak tabusítják, „helyettesítik” a Teremtő istenkáromló megnevezését? Hiszen az *ördög* vagy az *eb, kutya* nemcsak a Teremtővel szemben blaszfémia, de a szülőanyával szemben is tömény, éppenhogy tabut sértő pejorativitás! A dilemma feloldásaként ugyan mondhatjuk, hogy ez esetben a tabusítás nem az *Isten Teremtő* nevének „helyettesítésével” történik, hanem annak kikerülésével. A *kikerülés* meg azért nem üres szó — folytathatjuk —, mert érzékeltethetjük vele, hogy az *ördög, eb, kutya* nem a helyére áll a Teremtőnek, hanem egyenesen szemben áll vele: nem az Isten, hanem az *ördög* stb. teremtette. Ebből meg az következik, hogy a Teremtőhöz kötő jelentésjegyet nem ezek a „teremtők” hordozzák, hanem a *teremtette*, az *adta*, az *adta, teremtette*, a *szülötte (született)*. A TESz. is azt sejteti, hogy ezekben a szavakban a hiedelemvilág figuráinak (*ördögnek*, *boszorkánynak*) a motivációja a meghatározó: „az *ebadta* azonos szemléletből fakad a *kutya teremtetté*-vel és valószínűleg összefügg a régieknek

azzal a hitével, hogy az *ördögök*-nek is nevezett boszorkányok olykor kutya képeben gyötrik az embereket” (*ebadta* a.). Nem hagyható azonban figyelmen kívül az a mozzanat sem, hogy ezek a szitkok, enyhe (vagy enyhített) káromkodások szoros motivációs rokonságban állnak a szülőanya képzetével. Ezt nemcsak a régi *ebanyájú* (1770 k./1856: TESz.) származékszó, illetőleg két mai szókapcsolat, a *teremtő* [!] *anyám* és az *anya teremtésit* [!] bizonyítja, hanem az adatok sokaságának szituációs sajátossága is, minthogy rendre meghatározott, azonosítható személyeknek szánt (nagyon gyakran szemükbe vágott), célzott sértések: nem anya, hanem eb, kutya, ördög szült, teremtett, adott! Ilyen természetű lényegében a mai „anyázás” (’»a megszólított súlyosan bántó megsértésének szándékával« valaki anyjának durva, gyakran trágár szidalmazása’) is. A részlegesen felidézett szavak tehát az istenkáromlástól eltávolodtak, de a káromlástól nem. A többszörös *motivációkeveredés*, átrétegződés hatására végül is a *Teremtő* helyére eleven motivációval nem a hiedelem lényei, szereplői kerültek (az *eb*, a *kutya* mára csak pejoratív szó, s az *ördögadta*-ra sem rezzen össze senki), hanem az *anya*. Újabb, további tabusításra várva.

A *motivációelhomályosulás* a k sok változata van és többféle nyelvi, lexikai következménye lehet. „A tárgy változik, a szó szívósan él” — summázta régéstudományait LÁSZLÓ GYULA (Régészeti tanulmányok. Bp., 1977. 34). Valóban ez a leggyakoribb típus: változik a tárgy, változik a (vele vagy elkészítése során végzett) művelet, változnak a szokások, az ételek, a (gyógyítható és gyógyíthatatlan) betegségek stb. — változik az egész világ, de ezt a változást nem mindig követi formálisan, alakilag is megjelölt motivációcsere. A megértésben, a kommunikációban ez természetesen nem okoz zavart, mert a szó alakja (a motiváció hordozója) ugyan nem módosult, de a szó jelentése (tehát a jelentésjegyek rendje, összetétele) igen. A régi alaknak új jelentése van. Senki nem tart attól, hogy *toll*-at kérve a papírboltban, madártollat tesznek elébe. Az alak őrzi ugyan „szívósan” a régi motivációt, de nem élteti időtlen időkig. Ki tartja már számon azt, hogy a *kombiné* azért kapta ezt a nevet, mert valóban „kombinált” ruhadarab, ingnadrág volt. A *kombiné* elvesztette a nadrág részét (ahogy a *lábás* a lábait), elvesztette tehát a motivált megnevezés indítékául szolgáló szemantikai jegyet, a szóalak mégis megmaradt. (Amíg maga a *kombiné* is el nem tűnik a női ruhatárból; vö. Képes diákszótár. Szerk. GRÉTSY LÁSZLÓ és KEMÉNY GÁBOR. Bp., 1992. 540: „Azt mondják, kiment a divatból a ~”.)

A *hurká*-nak sem az alakja, sem a készítési módja nem változott meg, mégis elveszett belőle az eredeti motiváció, mert a tőszónak kivészett a ’bél’ jelentése. Így nemcsak a szemantikai motiváció homályosodott el, hanem az alaki is, a *húr* + *ka* morféimokra tagoltság ténye. A *húr* poliszémiájából kihullott ’bél’ jelentés miatt lettek motiválatlanok a *tyúkhúr*, *libahúr* növénynevek is (TESz. *húr* a.).

A névadás alapjául szolgáló indíték megváltozását, az új jelentéstartalom motivált megjelölésének igényét sokszor kettős igazodás fejezi ki. Egyrészt új,

alakilag és szemantikailag motivált formák keletkeznek, másrészt az eredeti motiváltságát elvesztett szó polisziemiája bővül, az új jelentésjegyek befogadásával. A *toll* például elvesztette eredeti motivációját az íróeszköz anyagának, működésének, kellékeinek megváltozása miatt. Ezt a változást egyrészt új összetételek és szószerkezetek motiválják: *töltőtoll*, *golyóstoll*, *kerámatoll*, *zseléstoll*, illetve *digitális toll* („A digitális tollal bármilyen felületre írhatunk, mert a tintatartó helyén lévő mikrochip mindent megjegyez és parancsra drót nélkül továbbítja az Internetre”: Népszabadság 1997. szeptember 15. 25). Másrészt a *toll* tőszónak lesz ’töltőtoll, golyóstoll stb.’ jelentése. A tapadásnak, de akár azt is mondhatjuk, a tapadásként lezajló motivációváltásnak számos hasonló példája van (vö. KÁROLY SÁNDOR i. m. 259). Vannak azonban sajátos esetek is. A magyarban a *farmernadrág* → *farmer* ’farmernadrág’ tapadásnak például van egy kronológiai tanulsága, bizonyosága is. Ismerünk, használunk ugyanis más *nadrág* utótagú, foglalkozásnévi előtagú ruhaneveket is: *halásznadrág*, *kertésznadrág* vagy akár *bohócnadrág*, *tengerésznadrág* stb. Ezek tapadása azonban nem következett be, és nem is várható. A *halász*, a *kertész* stb. polisziemiája nem bővíthet(ett) a ’halásznadrág’, a ’kertésznadrág’ stb. jelentéssel, mert eleven (volt) a foglalkozásnévi jelentésük — a nadrágfajták megjelenése előtt is és után is. Komikus hatást keltene (ezért csak ilyen szándékkal kimondva képzelhető el) például a **próbáld fel az új halászodat/kertészedet!* vagy a **jobban szeretem a kék halászodat/kertészedet, mint a fehéret* kijelentés. Ennek a *farmer*-rel szemben megmutatkozó korlátozottságnak bizonyára az a magyarázata, hogy a *farmernadrág* (divatja) előbb érkezett meg hozzánk, mint a *farmer* (a farmergazdaságban gyakorolható foglalkozás).

„A tárgy, a művelet, a szokás stb. változik — a szó(alak) szívósan él” elvet a frazeológia tömegesen példázza. A szólások képi gazdagsága, motivációs tarkasága azonban tulajdonképpen csak derengő színesség. A motiváció elevenységének kiszürkülése miatt. Csak ismerettel, csak ismeretszerzéssel elevenedik meg, telik meg színekkel a *kereket old* (meg a *kerékkötő*), a *dugába dől*, a *kosarat kap*, a *kivágja a rezet*, a *kenyértörés(re kerül sor)*, a *rázza a rongyot* stb. — a mai tárgyi, mesterségbeli környezet vagy szokásrend már nem élteti őket. Friss, nem frazeológiai példával is illusztrálható ez a folyamat, a motivációs erő gyengülésének, a motivációs veszteség növekedésének lefolyása és eredménye. A szemétláda kiszorult a szeméttároló eszközök köréből, motivált *szemétláda* megnevezése pedig a tárgynevekből. A mai szemétygyűjtők kosár, konténer, kuka, vödör stb. alakúak és nem (fa)ládák. A *szemétláda*-nak általános használata idején sarjadtak pejoratív szóhangulati jeggyel kiegészült, módosult jelentései: a ’hítvány, aljas alak’, illetőleg a *lelki szemétláda* ’az, akinek mindenki kiönt(het)i a szívét’. (A szemantikai motiváltságnak efféle érzelmkifejező típusára vö. PÉTER MIHÁLY i. m. 72.) A szemétláda mint tárgy és a *szemétláda* mint tárgy-név szerfölött ritka lett, de a pejoratív jelentés megmaradt — felcserélhetetlenül.

Hiszen nem váltottunk, nem váltunk át (akármilyen indulatban vagyunk) **te konténer!*, **te szemétkosár!* szerkesztésű fordulatokra. Igaz, hogy a pejorativitás motiválására a *szemét-* előtag önmagában elegendő (vö. *szemét ember*, *népség* stb.), de annál inkább figyelniünk kell arra, hogy a motivációs nyomaték szempontjából gyenge *-láda* utótag makacsul megmaradt. Megmaradt, mert a motiváció (adott esetben a pejoratív motiváció) vele született meg; akkor, amikor a *szemét-* előtaghoz a *-láda* utótag eleven motiváltsággal kapcsolódott. S éppen ez a körülmény rokonítja a frazeológiában lezajló motivációs változások természetével és történetével. Fölsejlik a tanulság: a motiváció nemcsak az elhomályosodás irányába sodródik tendenciaszerűen, hanem tendencia erővel hat az alaki motiváltságnak a megőrzése (*lábas* stb.), de nem ritkán, részlegesen a szemantikai motiváltságé is (*szemétláda* stb.).

Az elhomályosodott, majd ugyanazon jelentésjegy alaki kifejezésével újraéledt motiváció jól ismert régi és újabb példái (*ünnepnep*, *kutyapecér*, *footballabda*) taglalása helyett egy csak látszólag homályos szócsoporthoz érdemes rátekintenünk. Az ide tartozó szavaknak motiválatlan látszatát az erősíti, hogy egy részük ismeretlen eredetű. Azokról a szavakról van szó, amellyel az ismeretlenséget (az ismeretlen tárgyat, a hirtelen nem talált tárgy »rejtekhelyét« stb.) jelöljük meg: 1. (*mi ez a*) *herkentyű*, *mütyür*, *bigyó* (?), illetőleg 2. (*mi a*) *fene*, *frász*(*karika*), *rosseb* (*ez?*) vagy *hol a fenében*, *frászbán*, *rossebben van?* Az első csoport szavainak a motiváltságát paradoxonként írhatjuk le: az ismeretlenséget nagyon is jól motiválva fejezi ki a szóalak alaki-szemantikai rokonalansága, a motiválatlanság. Egyszerűen szólva: illik hozzá. A próbáját is elvégezhetjük ennek az állításnak: bármikor alkothatunk, azaz tetszés szerint rögtönözhetünk eféle szavakat: (*mi ez a*) **tütymő*, **hettyetty*, **bambula* (?). A második csoport szavai betegségnevből alakultak. Ez erős, eredeti motiváció. De a jelentésváltozással sem váltak motiválatlanná. Idézett jelentésükbe ugyanis nem betegségnevből váltottak át, hanem a betegségnevi eredetű szitokszavakból. A szitokszavak viszont a keresés keltette türelmetlenségnek, a tanácsstalanság fakasztotta indulatnak (ha nem is mindig illő, de) a helyzethez illeszkedő, markánsan motivált kifejezői: nem feltétlenül a személyre, hanem mindenekelőtt a bosszantó, dühítő helyzetbe került személy helyzetére jellemzőek.

Különlegesen fontos és tanulságos a motiváltság szerepe a tudományos névadásban, a *s z a k n y e l v i m o t i v á c i ó k* nak a sokgyűrűs körében. A poliszémiának, a metaforikusságnak (tehát a szemantikai motivációnak), a szóalkotásnak, különösen összetételek alkotásának (tehát az alaki-szerkezeti motivációnak) áradóan gazdag példatára ez a szókészleti réteg, illetve pontosabban ezek a szaktudományi, szaknyelvi lexikai rétegek. Rendkívül erős a törekvés a köznyelvtől eltérő jelentések, jelentésárnyalatok pontos kifejezésére, a jelentéstartalom, a szemlélet alaki és szemantikai motiváltsággal való megerősítésére. A további vizsgálatok szempontjából három csoportjuk emelhető ki: 1. Ebben a

lexikai tartományban a szokásosnál nagyobb arányban keletkeznek tudatos motiválással új szavak, kifejezések, illetőleg sokkal nagyobb arányban érvényesül más nyelveknek a motivációs hatása. Főként a valamely elemezhető idegen nyelvi szó alkotó elemeinek lefordítása útján keletkezett tükörszavakkal és a valamely már meglevő szó poliszémiájához idegen mintára csatolt tükörjelentésekkel (KISS LAJOS, Szláv tükörszók és tükörjelentések a magyarban. *NyudÉrt.* 92. sz. Bp., 1976. 3). 2. A motiváció elhomályosulásának tendenciája körükben is érvényesül, de olykor sajátos okból. Ismereteink gyarapodásával, újabb felfedezések fényében ugyanis gyakran bizonyul hamisnak, pontatlannak egy-egy motiváció (mint például az *atom-é*), a szó mégis megmarad — akár családostul. 3. Bizonyára az előző pontban leírtakból következően: a természettudományok legújabb kori történetében megszorodnak a tudatosan [!] motiválatlan szavak, szakkifejezések. Ezek legismertebb példája a (Joyce *Finnegans Wake* című művéből átvett) *kvark*, ami „szörnyen tudományosan hangzik mifelénk, pedig etimológiája olyasmire utal, hogy ezt a fogalmat józanul nem lehet felfogni, csak illuminált állapotban” (MARX GYÖRGY, „Tudomány kettős kötésben”: A magyar nyelv az informatika korában. Bp., 1999. 31. — Vö. még SIMONYI KÁROLY, A fizika kultúrtörténete a kezdetektől 1990-ig. Negyedik, átdolgozott kiadás. Bp., 1998. 542, illetve „A részecskék nevének eredete” című melléklet).

PUSZTAI FERENC